

ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΥΒΙΑΚΗΣ

ΒΕΝΕΤΟΙΔΑΝΙΚΑ ΝΤΑΜΑΡΙΑ ΣΤΑ ΧΑΝΙΑ!

»Το άγνωστο πολιτισμικό φορτίο των αρχαίων λατομείων του παραλιακού μετώπου

Μια όχι και τόσο γνωστή πτυχή της ιστορίας των Χανίων αποτελούν τα αρχαία λατομεία. Εκείνα που είχαν δημιουργηθεί πριν 800 χρόνια από τους Ενετούς και εντυπωσιακά απομεινάρια τους συναντάμε μέχρι και σήμερα!

Τα βενετσιάνικα νταμάρια ήταν στο Ακρωτήρι (σε Σταυρό, Καλαθά, Άγιο Ονούφριο), στα Ταμπακαριά, μέσα στην πόλη των Χανίων (Κουμ Καπί, Νέα Χώρα, κ.α.) αλλά και στην περιοχή των Αγίων Αποστόλων.

Αυτά ξεκίνησε να ερευνά ο τέως κοσμήτορας της Σχολής Μηχανικών Ορυκτών Πόρων του Πολυτεχνείου Κρήτης, Μανώλης Μανούτσουλου και βρήκε ενδιαφέροντα στοιχεία για «το άγνωστο πολιτισμικό φορτίο των αρχαίων λατομείων του παραλιακού μετώπου» από το Ακρωτήρι έως τους Αγίους Αποστόλους.

Μαζί με τον κ. Μανούτσουλου περιηγήθηκα σε μερικά από τα λατομεία αυτά. Εντυπωσιαστήκαμε από την τεχνική των ενετών μαστόρων. Αντικρίσαμε και φωτογραφίσαμε εντυπωσιακά σημεία από τα απομεινάρια των λατομείων αυτών. Σε κάποια σημεία νιώσαμε ότι πατάμε πάνω σε ένα... σεληνιακό τοπίο. Εκεί που κάποτε οι Ενετοί έκαναν λατόμηση πετρωμάτων τα οποία είχαν χρησιμοποιηθεί για κατασκευές της εποχής εκείνης.

Όπως σημειώνει ο κ. Μανούτσουλου, «ενώ στις περισσότερες των περιπτώσεων οι αρχαίοι λατομικοί χώροι βρίσκονται σε σημαντικές αποστάσεις από τις σημερινές πόλεις, σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως εδώ στα Χανιά, γειτνιάζουν!! Ο πλούτος όλων αυτών των περιπτώσεων βρίσκεται στο **δυτικό παραλιακό μέτωπο του Ακρωτηρίου και μέσω του παραλιακού με-**

Το ενετικό λιμάνι στον Σταυρό.

τώπου της πόλης των Χανίων μέχρι και την παραλία των Αγίων Αποστόλων, χωρίς βέβαια να αποκλείονται τα υπόλοιπα παραλιακά μέτωπα που επίσης είναι πλούσια σε παρόμοιες πολιτισμικές δομές, το περιορισμένο του χώρου μας περιορίζει στα δυτικά».

ΣΤΟΝ ΣΤΑΥΡΟ

Η αρχή της περιήγησης ήταν στην παραλία Τηγάρι στον Σταυρό.

Ο κ. Μανούτσουλου εξηγεί:

«Ξεκινώντας από την παραλία Τηγάρι στον Σταυρό θα συναντήσουμε τον λατομικό χώρο που

διακρίνεται σε ανατολικό και δυτικό. Είναι ένας πλούσιος σε γεωλογικά και αρχαιολογικά στοιχεία χώρος. Μπορεί κανείς όχι μόνο να διαπιστώσει αλλά και να υπολογίσει στατιστικά την φορά των ανέμων που δημιούργησαν πριν πολλές δεκάδες χιλιάδες χρόνια τις διασταυρωμένες στρώσεις στις απολιθωμένες θίνες, που με την σειρά τους δημιούργησαν το υλικό που εξορύχτηκε, τους αιολιανίτες. Μπορεί κανείς να κατανοήσει τη διαχρονική αλλαγή της στάθμης της θάλασσας παρατηρώντας την εγκοπή που προέκυψε από τη διαβρωτική επενέργεια των κυμάτων και βρίσκεται 1,5 μέτρο πάνω από τη σημερινή δράση τους που δημιουργεί την επίκαιρη. Με αυτόν τον απλό τρόπο κατανοεί κανείς ότι πριν μερικές εκατοντάδες χρόνια η θάλασσα στάθμη ήταν 1,5 μέτρο πιο πάνω από τη σημερινή. Η πορεία εξόρυξης, η διαχείριση των αποβλήτων, ο τρόπος και τα εργαλεία χρήσης, οι «μάρτυρες» που αντιπροσωπεύουν το μη εξορυσσόμενο υλικό εν μέσω του λατομικού χώρου που βοήθησε στη συμμετρική προώθηση των μετώπων, το μέγεθος των εξορυσσόμενων καντονάδων και πολλά πολλά ακόμα, συνθέτουν ένα μοναδικό φυσικό τοπίο που δέχθηκε μια ήπια τεχνολογική παρέμβαση που αποσπά την προσοχή και το ενδιαφέρον από απλούς περιπατητές και φυσιολάτρες μέχρι φοιτητές και επιστήμονες».

ΣΤΟΝ ΚΑΛΑΘΑ

Η συνέχεια ήταν στο λατομείο Καλαθά. Το νησάκι στη θάλασσα ήταν κάποτε λατομικός χώρος ενώ απομεινάρια του ενετικού λατομείου διακρίνουμε στο απέναντι βουνό.

Άποψη του λατομείου των Ενετών στην ανατολική πλευρά της παραλίας του Σταυρού.

Σύμφωνα με τον κ. Μανούτσογλου, το λατομείο Καλαθά «αποτελέσε χώρο λατόμησης πετρωμάτων διαφορετικής ηλικίας και λιθοτύπων. Ένα πραγματικό λατομικό σύμπλεγμα με δεκάδες θέσεις εξόρυξης, άλλες υπαίθριες, άλλες ημιυπαίθριες και άλλες υπόγειες. Η μοναδική θέση στην οποία έχει διαμορφωθεί και ακόμα διατηρείται “σκάλα φόρτωσης”, προσαρμοσμένη στις βενετσιάνικες γαλέρες. Ένας τόπος μοναδικός για την **βιοτεχνική εξορυκτική δραστηριότητα**, του οποίου είναι ελάχιστα γνωστά όχι μόνο στο ευρύ κοινό αλλά και στην επιστημονική κοινότητα. Βέβαια μπορεί να τεκμηριωθεί γεωλογικά ο λόγος για τον οποίο επιλέχθηκε αυτός ο τόπος για την έντονη εξορυκτική δραστηριότητα. Δεν είναι φυσικές βραχοσπλιές τα μεγάλα ανοίγματα που βλέπουμε στον χώρο αλλά υπολείμματα μιας συστηματικής λατομικής δραστηριότητας. Το λατομικό αυτό σύμπλεγμα πλαισιώνεται και από λατομική δραστηριότητα στο παρακείμενο νησί: **όλη η επιφάνεια του νησιού ήταν ένα επιφανειακό λατομείο!**».

ΣΤΟΝ ΚΟΥΜΠΕΛΗ

Η περιήγηση συνεχίζεται στον Κουμπελή. Δίπλα στις εγκαταστάσεις του Βιολογικού Καθαρισμού υπήρχε λατομείο από το οποίο προέρχεται υλικό που φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκε στο λόφο Καστέλι στην παλιά πόλη αλλά και στην κατασκευή της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου Κουμπελή!

Όπως επισημαίνει ο καθηγητής, «κατά μήκος της ακτογραμμής νοτίως της εισόδου του μικρού λιμανιού, νοτιοδυτικά της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου Κουμπελή, υπάρχει εκτεταμένη λατόμηση υλικού σε δύο επίπεδα που απέχουν μεταξύ τους πάνω από 6 μέτρα. Στο εκτεταμένο επίσης αρχαίο λατομικό σύμπλεγμα υπάρχουν επίσης στοιχεία για την αυξομείωση της στάθμης της θάλασσας τις τελευταίες εκατονταετίες: κατά την Ελληνιστική και Πρώιμη Ρωμαϊκή περίοδο θεωρείται ότι η στάθμη της θάλασσας βρισκόταν κατά 1,5μ. ψηλότερα απ’ ό,τι σήμερα. **Η λατομική αυτή περιοχή έδωσε το έναυσμα για τον προβληματισμό λατόμησης και χρήσης υλικού ήδη από Μέση και Ύστερη Εποχή του Χαλκού, δομικών λίθων που χρησιμοποιήθηκαν στις δομές στο λόφο Καστέλι, και πολύ αργότερα για την κατασκευή της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου στο Κουμπελή.** Μια δεξαμενή ψαριών, μια γλίστρα για βάρκες, πολύ πιθανώς κατασκευές ρωμαϊκών και μεσαιωνικών χρόνων, δεκάδες θέσεις υπολειμμάτων μεθόδων λατόμησης συμπληρώνουν και κοσμούν, δίπλα στην πολλές φορές παθιασμένη θάλασσα, μοναχικά το λατομικό αυτό σύμπλεγμα».

Ο κ. Μανούτσογλου σημειώνει επίσης ότι «παρόμοιους λατομικούς χώρους συναντούμε στο παραλιακό μέτωπο του **Αγίου Ονουφρίου**, και στην πορεία προς τα Χανιά, στην παραλία εμπρός από το εκκλησάκι της **Αγίας Κυριακής** και στα **Ταμπακαριά**, εμπρός από το **θέατρο Βλυσίδου**, στην αρχή της παραλίας **Κουμ Καπί**, εμπρός από το **φρούριο του Ενετικού λιμένα**, κατά μήκος του Ενετικού λιμένα, αλλά και στην δυτική περιοχή της **Νέας Χώρας**.

Στη χερσόνησο μετά τη **Χρυσή Ακτή** υπάρχει ένα **υπόγειο λατομείο** που έχει την κύρια είσοδό του στην δυτική ακτή, αλλά υπάρχει και είσοδος και στην ανατολική ακτή της Χερσονήσου. Οι μεγάλων διαστάσεων πεσσοί που υποβαστάζουν την οροφή του υπόγειου λατομικού χώρου παραπέμπουν στην τυπική μέθοδο υπόγειας εκμετάλλευσης που χρησιμοποιείται και σήμερα «θαλάμων και σπηλών». Επιφανειακά του υπόγειου λατομείου υπάρχουν ίχνη λατόμησης άλλου υλικού, όχι ασβεστολιθικού αλλά ψαμμιτικού. Παρόμοιο υλικό υπάρχει και στον λατομικό χώρο στην παρακείμενη μικρή χερσόνησο των παιδικών κατασκνήσεων (ΠΙΚΠΑ). Η περιοχή θα πρέπει να αποτελούσε ένα δεύτερο μεγάλο λατομικό σύμπλεγμα της περιοχής. Η λίστα είναι ατέρμονη και στο παραλιακό μέτωπο προς τα δυτικά, αλλά και στο ανατολικό παραλιακό μέτωπο του Ακρωτηρίου με λατομεία στον όρμο του **Καθολικού** (Κουβερνέτο), στην περιοχή της **Περβολίτσας**, στο **Μαράθι**, στο **Λουτράκι** αλλά και στην απέναντι ακτή, στην **Αλμυρίδα** όπου υπάρχει και ο δεύτερος λατομικός χώρος που έχει χαρακτηριστεί αρχαιολογικός και έχει καταγραφεί στο Corpus των αρχαίων λατομείων της χώρας μας.

Στο Corpus έχουν καταγραφεί **1026 θέσεις αρχαίων λατομείων εκ των οποίων οι 132 στην Κρήτη**».

Ακόμα ο κ. Μανούτσογλου επικαλείται διδακτορική διατριβή της **Ελένης Τζιλιγκάκη** για τα αρχαία λατομεία της Κρήτης, που «ανεβάζει τις θέσεις, στις 285, χωρίς να υπολογίσει κανείς τις δεκάδες θέσεις εκμετάλλευσης μεταλλευμάτων» και συμπληρώνει:

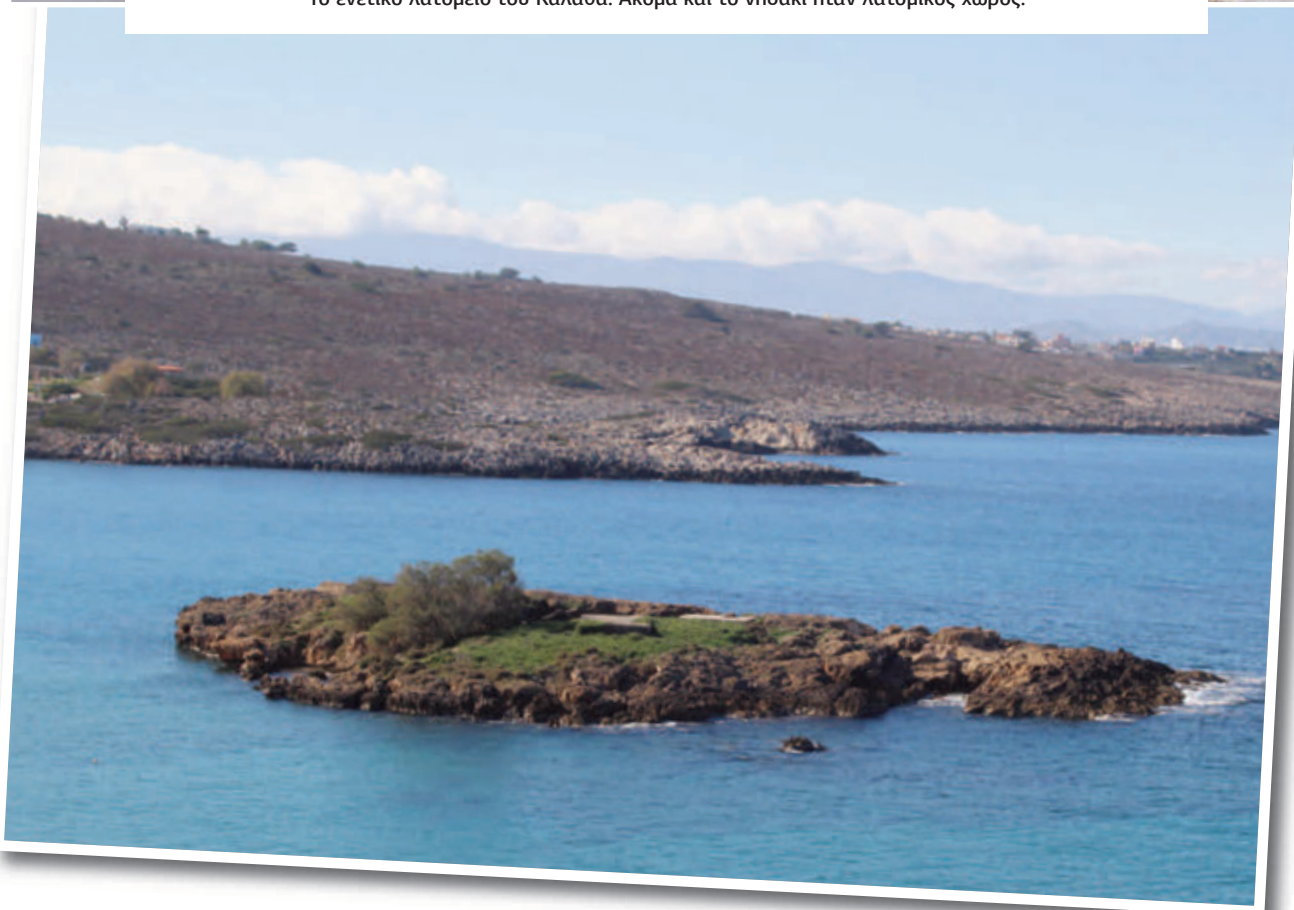
«Διαβάζοντας αυτούς τους αριθμούς αναρωτιέται κανείς ποιος φταίει για το ότι στην Ελλάδα παρότι είμαστε σχεδόν όλοι δίπλα σε διαχρονικούς λατομικούς τόπους και συμπλέγματα **υστερούμε στην μεταλλευτική παιδεία**».

Ακόμα θέτει το ερώτημα:

«Μέχρι πότε η Πολιτεία θα αγνοεί τον πολύτιμο αυτό πολιτισμικό θησαυρό; Διότι δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι δεν τον γνωρίζει. Μένει μόνο ο ισχυρισμός ότι δεν θέλει ή δεν μπορεί να κατανοήσει το πολιτισμικό “βάρος” των αρχαίων λατομείων που “αγκαλιάζουν” την όμορφη πόλη των Χανίων».

Το ενετικό λατομείο του Καλαθά. Ακόμα και το νησάκι ήταν λατομικός χώρος.

Απομεινάρια από το λατομείο στον Κουμπελή.

Υπολειμματικοί χώροι αρχαίου λατομείου στα Ταμπακαριά.

Αυτές οι κολύμπες κάτω από το Δημοτικό Γηροκομείο δεν είναι φυσικές! Είναι υπολειμματικοί χώροι αρχαίου λατομείου.

Το υπόγειο αρχαίο λατομείο ασβεστολίθων στους Αγίους Αποστόλους.

Υπολειμματικό τμήμα αρχαίου λατομείου στον Άγιο Ουνούφριο.

Πολιτιστικά κατάλοιπα

Σε κείμενό του για τα αρχαία λατομεία, ο κ. **Μα-νούτσουγλου** σημειώνει ότι «η διαχρονική εκμετάλλευση του ορυκτού πλούτου (ανά την υφήλιο και ανά τους αιώνες) άφησε πίσω της αρχαία ορυχεία και λατομεία τα οποία πέρα από πηγές μετάλλων ορυκτών και πετρωμάτων είναι στην πλειοψηφία τους αρχαιολογικοί χώροι, γιατί σε αυτά υπάρχουν πάρα πολλά πολιτιστικά κατάλοιπα. Ενώ τα αρχαία ορυχεία είναι προσβάσιμα μόνο σε ειδικούς και γνώστες, τα αρχαία λατομεία είναι από τα πιο δύσκολα “πολιτισμικά και πολιτιστικά τοπία” καθώς τα υπολείμματά τους είναι συνήθως διασκορπισμένα σε μεγάλες εκτάσεις και στις περισσότερες των περιπτώσεων δύσκολα προσβάσιμα. Για πολλές δεκαετίες και προίούσης της αρχαιολογικής σκαπάνης σε ταφικά μνημεία, οι λατομικοί αυτοί χώροι, ως μη μνημειακές τοποθεσίες, βρέθηκαν χαμηλά στις ατζέντες διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς και στη συνείδηση του κοινού και εξακολουθούν να κινούνται στο περιθώριο της αρχαιολογικής έρευνας, καθώς συχνά αντιμετωπίζονται σ’ ένα περιορισμένο, πολλές φορές άκρως ειδικευμένο πλαίσιο. Ο συνδυασμός όλων αυτών έχει συμβάλει στη σταδιακή παραμέλησή τους.

Τις τελευταίες όμως δεκαετίες η γεωεπιστημονική έρευνα σε συνδυασμό με την αρχαιολογική έρευνα, έχει αναγνωρίσει σε παγκόσμιο επίπεδο τη δυνατότητα των αρχαίων λατομείων να ενισχύσουν τη γνώση μας για την κοινωνική και συμβολική σημασία που είχαν οι πρωτογενείς αυτοί πόροι στην εξέλιξη του πολιτισμικού παρελθόντος. Ωστόσο, η εύρεση τρόπων για τη διατήρηση αυτής της σημασίας και της αξίας τους πέρα από τους ακαδημαϊκούς/επιστημονικούς κύκλους απαιτεί την παροχή πειστηρίων άμεσα αναγνωρίσιμων από το ευρύ κοινό.

Και ενώ υπάρχει επιτακτική ανάγκη για ώσμωση ανάμεσα σε αρχαιολόγους, γεωλόγους, αρχιτέκτονες, γεωγράφους, ιστορικούς, ανθρωπολόγους, μηχανικούς ορυκτών πόρων, μεταλλειολόγους, πολιτικούς μηχανικούς, τοπογράφους, καλλιτέχνες και πολλούς άλλους επιστήμονες που εργάζονται στην πλειονότητα ανεξάρτητα και ξεκομμένα μεταξύ τους στο πεδίο αυτό, ώστε να βρουν τρόπους για να διατυπώσουν εκτός από επιστημονικά

Υπολειμματικό τμήμα αρχαίου λατομείου μετά τον φάρο στο Ενετικό Λιμάνι

και κοινωνικά τη σημασία και την αξία των χώρων και των τόπων αυτών, σε ένα πολύ ευρύτερο κοινό, παραμένει ανοικτή και εξελισσόμενη η συζήτηση περί αξίας τους ως ενός επιπρόσθετου πολιτισμικού πόρου: **από την ιδιαιτερότητα ως χώρου, έως τα πολιτισμικά και πολιτιστικά στοιχεία που οι χώροι αυτοί φέρουν και διαχρονικά και σταδιακά αναδεικνύονται.**

Το αρχαίο λατομείο μπορεί να είναι ένας χώρος που “χάνεται” μέσα στο τοπίο μιας περιοχής, αλλά επίσης δημιουργεί και ένα λατομικό τοπίο, που δεν είναι απλώς μια “συλλογή τόπων”, που βρίσκονται πολύ μακρύτερα από την αυτονομία “δύση” μιας παλιότερης τεχνολογικής δραστηριότητας. Όλοι μας θαυμάζουμε μια σαρκοφάγο (το τέλος) αλλά ας αναλογιστούμε πόσες φορές μια προβλημάτισε πως εξορύχτηκε (που αντιπροσωπεύει την αρχή) αυτός ο τεράστιος όγκος πετρώματος, για να ολοκληρωθεί από τους λιθοξόους παλιότερων εποχών, χωρίς κανένα ράγισμα; Δεν χρειάζεται να αναφερθώ στον Παρθενώνα ή στις δεκάδες διάσπαρτες Ακροπόλεις. Θα μείνω στο ότι τα υπολείμματα του κάθε αρχαίου χώρου και του πόρου συνεχίζουν να ανατροφοδοτούν την ακόμα ζωντανή κοινωνική δραστηριότητα: πόρος, παραγωγή, εφοδιασμός, κοινωνική υποδομή στην οποία μπορούμε

να αντιπαρατεθούμε αλλά και να αποδώσουμε αξίες. Τα υπολείμματα μπορεί επίσης να δημιουργούν ή/και να αντιπροσωπεύουν “τόπους” ή “συνπλέγματα τόπων” και εξηγώ: μπορεί ένα αρχαίο λατομείο να αντιπροσωπεύει έναν μόνο χώρο, χαμένο μέσα στο τοπίο και να περιλαμβάνει λίγα μόνο ίχνη του πόρου που εξορύχτηκε, ή μπορεί να διαφέρει σημαντικά ως προς το υλικό που εξορύχτηκε από ένα άλλον, είτε μπορεί σε έναν άλλο χώρο να είναι ορατά τα σημάδια των εργαλείων και οι σωροί των υπολειμμάτων που συνδέονται με την λατομηση ενός προϊόντος.

Στο άλλο άκρο της ίδιας όμως κλίμακας, μπορεί ένας λατομικός χώρος να σχηματίζει ένα σύμπλεγμα αλληλένδετων τοπίων, δηλαδή να φιλοξενεί διαχρονικά στοιχεία που σχετίζονται με εξόρυξη διαφορετικών υλικών, είτε με εξέλιξη του τρόπου εξόρυξης είτε σε διαφορετικές χρονικές περιόδους».

Τα Νεώρια

Ένα από τα κτήρια στην κατασκευή των οποίων χρησιμοποιήθηκε πέτρα από το λατομείο του Σταυρού είναι τα Νεώρια στο παλιό λιμάνι, μας λέει ο αρχαιολόγος, επίτιμος έφορος Αρχαιοτήτων, **Μιχάλης Ανδριανάκης.**

Επίσης, τα εξωτερικά (βενετσιάνικα) τείχη των Χανίων κτίστηκαν από υλικό των ενετικών λατομείων όπως και ο παλιός λιμενοβραχίονας στην Αγία Κυριακή.

«Η πέτρα αυτή ήταν πολύ ισχυρή και για αυτό τα κτήρια αυτά διατηρούνται παρά τα χρόνια που έχουν περάσει», σημειώνει ο κ. Ανδριανάκης.

Πηγές:

Χρησιμοποιήθηκαν στοιχεία και αναδιατάχθηκε κείμενο από
•<https://elocus.lib.uoc.gr/dlib/6/c/5/metadata-a-dlib-1424430472-361854-19912.tkl>
•https://www.academia.edu/536263/1987_

The environmental and cultural prehistory of the Khania region of West Crete. Neolithic through Late Minoan III
•http://www.arch.uoa.gr/fileadmin/arch.uoa.gr/uploads/images/ekdoseis/corpus_of_ancient_quarries.pdf

•https://www.researchgate.net/publication/233320011_Ancient_quarries_in_mind_Paths_to_a_more_accessible_significance
•http://www.eeescience.utoledo.edu/faculty/harrell/egypt/Harrell_Storemyr_AncientEgyptianQuarries_IllustratedOverview.pdf